

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

2.1. Поняття та зміст методології криміналістики

Розвиток криміналістики як самостійної науки закономірно пов'язаний із формуванням у ній і самостійної системи методів наукового пізнання. Їх види, змістовне наповнення, призначення визначається комплексом завдань, які криміналістика покликана вирішувати, її функціями, цілями й особливостями об'єктів вивчення та пізнання. Це зумовлює актуальність і необхідність формування та подальшого розвитку вчення про методи криміналістики як окремого розділу загальної теорії криміналістики.

Ключове місце в системі знань про методи криміналістики посідає з'ясування питання про поняття та зміст методології криміналістики.

У загальному розумінні методологія (від грец. *methodos* – шлях дослідження чи пізнання; *logos* – учення) означає : 1) систематизовану сукупність підходів, способів, методів, прийомів, засобів і технологій, що застосовують у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення визначеної мети; 2) сукупність прийомів дослідження, що застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання; 3) учення про методи пізнання та перетворення світу, його філософська й теоретична основа¹.

Убачається, що певна система методів і форм, способів і видів пізнання становить наукову методологію. Під методологією розуміють учення, науку про методи наукового пізнання та перетворення дійсності. Разом із тим це й сукупність загальних і в першу чергу світоглядних принципів, які використовують для вирішення наукових і практичних завдань. Тому якщо методика являє собою своєрідний тактичний план

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. С. 778.

вирішення конкретного завдання, то методологія розробляє стратегію практичної діяльності¹.

Змістовний підхід до методології спрямований на з'ясування структури наукового знання взагалі і наукових теорій зокрема, на вивчення умов і закономірностей розгортання наукових теорій, на визначення критеріїв науковості, на дослідження понятійно-категоріального апарату й теоретико-методологічних засад сучасної науки та практичної діяльності². Методологія – це сукупність методів, які використовують у будь-якій науці, у тому числі й криміналістиці; вона охоплює загальні та світоглядні принципи вирішення відповідних предметно-пізнавальних і практичних завдань.

Методологія криміналістики є частиною загальної методології науки. Вона визначає наукову основу для вирішення завдань, пов'язаних із розслідуванням і профілактикою кримінальних правопорушень та вдосконаленням правозастосовної практики. Будучи теоретико-методологічним фундаментом науки і правозастосовної практики, методологія криміналістики забезпечує розвиток та інноваційну сутність криміналістичної науки, постійно вдосконалює засоби, методи й технології протидії сучасній злочинності. Завдяки їй криміналістика є ефективним інструментом у боротьбі зі злочинністю. Тому методологія – це не тільки логіка пізнання, а й система певних методів практичної діяльності, які застосовують завжди комплексно.

У сучасній науці *методологію криміналістики* розглядають як: систему наукових принципів, методів і прийомів, що забезпечують збирання, дослідження та оцінку доказів у кримінальному провадженні; теоретичний фундамент створення концепцій, що дає змогу вирішувати завдання виявлення, збирання, закріплення та використання доказової та орієнтуючої інформації; систему певних методів практичної діяльності, спрямованих на отримання інформації щодо механізму кримінального правопорушення, його обставин та особи, що його вчинила; наукознавчу й теоретико-методологічну платформу для розвитку криміналістичних знань і практичної діяльності щодо розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду

¹ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія : підручник. 3-тє вид. Харків : Право, 2020. С. 291.

² Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ : КВІЦ, 2020. С. 160.

матеріалів кримінальних проваджень, застосовуючи техніко-, тактико- та методико-криміналістичні засоби, методи й технології криміналістики.

Методологія криміналістики містить два рівні: а) наукові методи криміналістики; б) практичні методи криміналістики (криміналістичні методи). При цьому під *науковими методами (методами криміналістики)* слід розуміти розроблену науковцями збалансовану систему принципів та імперативів, правил і норм, операцій та процедур здійснення емпіричних і теоретичних рівнів дослідження, що дає змогу отримувати нове знання, його перевірку й підтвердження в процесі вирішення відповідних предметно-пізнавальних завдань. *Криміналістичні методи* – це розроблена шляхом теоретичних і емпіричних досліджень сукупність способів оптимального здійснення слідчої, детективної, судової, експертної, оперативно-розшукової діяльності, спрямованих на отримання інформації стосовно механізму кримінального правопорушення, його обставин та особи, що його вчинила¹.

Методологія криміналістики – це система світоглядних принципів, концепцій, категорій, понять, методів, засобів, прийомів і технологій, які застосовуються в процесі наукового пізнання як засоби проведення наукових досліджень (наукові методи криміналістики), з одного боку, та з іншого, – як засоби практичної діяльності уповноважених суб'єктів кримінального провадження щодо збору, дослідження та використання доказів у процесі досудового розслідування і судового розгляду (практичні методи криміналістики), які сукупно відображають предмет та об'єкти криміналістики, визначають перспективи і стратегію її розвитку.

Саме криміналістика, базуючись на методологічних засадах, на основі власних наукових криміналістичних досліджень і розробок створює і пропонує практичним працівникам органів правопорядку, правоохоронної діяльності, експертного забезпечення та суду науково обґрунтовані та перевірені практикою засоби, методи й технології розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду.

Методологія криміналістики відіграє свою роль і виконує функціональне призначення. Криміналістика як самостійна галузь спеціаль-

¹ Журавель В. А. Методи в криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2019. Вип 19. С. 29.

них юридичних наукових знань має свій предмет, систему, науково обґрунтовані методи, прийоми, засоби й технології вирішення наукових і практичних завдань у сфері боротьби зі злочинністю та забезпечення правосуддя в Україні. Вирішуючи ці й інші завдання, методологія криміналістики виконує низку **функцій**, серед яких є такі:

– **організаційна**: визначає способи отримання нових знань про кримінальні правопорушення, механізми їх учинення та розробляє криміналістичні рекомендації щодо їх виявлення, розслідування, профілактики й ефективного судового розгляду;

– **інтегративна**: допомагає поєднувати дані з різних галузей знань (природничих, технічних, судово-медичних тощо), відіграє роль у проведенні міждисциплінарних досліджень і впливає на формування нових напрямів криміналістики (цифрової, ядерної, воєнної тощо);

– **систематизувальна**: сприяє уніфікації, уточненню та формуванню термінів і понять у криміналістиці;

– **інноваційна**: створює новітні засоби, методи й технології, які ефективно впроваджуються в практику і стають криміналістичними інноваціями, які суттєво підвищують ефективність досудового розслідування та судового розгляду за допомогою криміналістики;

– **прогностична**: урахує прогнозування новітніх способів і механізмів злочинної діяльності, розробляє засоби, методи й технології їх протидії, спрямовує розвиток науки відповідно до сучасних викликів і тенденцій з урахуванням прогностичної функції формування криміналістичних знань.

Для з'ясування змісту та системи методології криміналістики важливого значення набуває визначення рівнів методології криміналістики. Для вирішення цього завдання необхідно враховувати багаторівневу концепцію методологічного знання, у якій усі методи наукового пізнання поділені на три основні групи (рівні): а) філософські методи; б) загальнонаукові методи; в) спеціально-юридичні методи¹. З урахуванням цієї концепції в сучасній криміналістичній науці методи криміналістики за ступенем загальності і сферою дії поділяють на три основні групи: а) філософські методи; б) загальнонаукові методи пізнання

¹ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методи правового дослідження. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 2. Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 456–460.

та в) окремонаукові (спеціальні) методи¹. Ураховуючи викладене, у методології криміналістики можна виокремити три рівні: 1) філософський; 2) загальнонауковий; 3) спеціально-криміналістичний. Такий підхід визначає можливості формування та класифікації методів у криміналістиці.

На сьогодні в криміналістиці сформована й функціонує різноманітна, динамічна та складна система методів різних рівнів, сфер застосування та дії, теоретичного і практичного спрямування, які реалізуються з урахуванням ситуацій, умов та обставин досудового розслідування, судового розгляду та завдань і предмета криміналістичного дослідження. У цьому сенсі концептуальним є розгляд методів у криміналістиці у двох аспектах². По-перше, методи криміналістики розглядаються як засіб проведення наукових криміналістичних досліджень і методи наукового пошуку, тобто йдеться про *наукові методи криміналістики*. По-друге, методи криміналістики розглядають як засоби практичної діяльності, як результат теоретичних та емпіричних досліджень і способи оптимізації діяльності уповноважених суб'єктів щодо збирання, дослідження та використання доказової інформації у кримінальному провадженні, тобто йдеться про *криміналістичні методи (практичні методи криміналістики)*. Саме криміналістичні методи поряд із криміналістичними прийомами, засобами й технологіями реалізуються в слідчій, детективній, експертній, судовій та інших видах юридичних практик.

Методологія криміналістики складає наукознавчі засади криміналістики й визначає її перспективні напрями розвитку, особливості формування сучасних криміналістичних знань і можливості їх ефективного застосування задля вирішення завдань криміналістичної науки та правозастосовної практики. Саме методологія криміналістики, її практичні методи для слідчого, детектива, прокурора й інших суб'єктів кримінального провадження виступають своєрідним інструментарієм, ключем до пізнання події кримінального правопорушення, дослідження і визначення механізму вчинення злочинної діяльності та встановлення інших обставин, які мають значення для розслідуваного кримінального провадження.

¹ Шепітько В. Ю. Вибрані твори = Избранные труды. Харків : Апостіль, 2010. С. 31.

² Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. С. 155–156.

Сучасна методологія криміналістики постійно розвивається, ураховуючи тенденції розвитку науки і практики й появу нових завдань, які постають перед криміналістичною наукою в реаліях сьогодення. Необхідність такого розвитку зумовлена передусім трансформацією сучасної злочинності, воєнними та глобальними загрозами, цифровізацією суспільства та процесами європеїзації. Динамізм та зміна об'єктів і предмета криміналістики впливає на формування як криміналістичних знань, так і самого процесу їх пізнання, що здійснюється за допомогою системи наукових і практичних методів, що складають методологію криміналістики.

2.2. Методи криміналістики: поняття, види та сфера реалізації

Ключове місце у методології криміналістики посідають методи криміналістики. Метод (від грец. *methodos*) у широкому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, учення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач¹. Метод виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Його також можна розглядати як систему приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання, досягненні певного результату в певній сфері діяльності.

Розмаїття праксеологічних завдань у діяльності судово-слідчих органів, експертних установ, оперативних підрозділів щодо вивчення закономірностей механізму злочину, виникнення інформації про обставини кримінально караного діяння та особу, яка його вчинила, зумовлює широке коло методів, що можуть бути класифіковані за різними критеріями, наприклад, методи наукового та практичного пізнання; методи природничих і соціогуманітарних наук; якісні і кількісні методи тощо. У сучасній науці склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно з якою методи криміналістики за ступенем загальності та сфери дії можуть бути поділені на три основні групи: філо-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. С. 778.